

**Національна академія педагогічних наук України
Відділення загальної середньої освіти і цифровізації освітніх систем
Інститут педагогіки НАПН України
Відділ початкової освіти імені О. Я. Савченко
Державна науково-педагогічна бібліотека
України імені В. О. Сухомлинського НАПН України
Бердянський державний педагогічний
університет Вища школа бізнесу та наук про
здоров'я у місті Лодзь (Республіка Польща)**

**Другі міжнародні педагогічні читання пам'яті О.Я. Савченко
КОНТЕКСТИ ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРИ ЯКІВНИ САВЧЕНКО**

УМІННЯ ВЧИТИСЯ ЯК КЛЮЧОВА ЗДАТНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В РЕАЛІЯХ ВОЄННОГО СТАНУ

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ ДРУГИХ МІЖНАРОДНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЧИТАНЬ ПАМ'ЯТІ О. Я. САВЧЕНКО

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ
3 ЛИСТОПАДА 2022 РОКУ
КИЇВ 2022

УДК 373.2.02:005.745(082)

*Збірник розглянутий та рекомендований вченою радою
Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України
(протокол № 15 від 28 листопада 2022 р.)*

Редакційна колегія:

Топузов О.М., доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, голова редакційної колегії;

Онопрієнко О.В., доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник – співголова редакційної колегії;

Бібік Н.М., доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України;

Мартиненко В.О., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник;

Петрук О.М., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник;

Вашуленко О.В., науковий співробітник;

Листопад Н.П., науковий співробітник;

Павлова Т.С., науковий співробітник;

Юношева Т.В., науковий співробітник;

Мельник Р.А., старший лаборант.

Контексти творчості Олександри Яківни Савченко. Уміння вчитися як ключова здатність здобувачів початкової освіти в реаліях воєнного стану: збірник матеріалів II Міжнародних педагогічних читань пам'яті О.Я. Савченко «Контексти творчості Олександри Яківни Савченко. Уміння вчитися як ключова здатність здобувачів початкової освіти в реаліях воєнного стану», Київ, 3 листопада 2022 р. (наукове електронне видання) / за заг. ред. Олега Топузова, Оксани Онопрієнко : Ін-т педагогіки НАПН України. – Київ : Педагогічна думка, 2022.

ISBN 978-966-983-389-1

DOI: <https://doi.org/10.32405/978-966-983-389-1-2022>

До збірника увійшли матеріали учасників II Всеукраїнських педагогічних читань пам'яті О.Я. Савченко «Контексти творчості Олександри Яківни Савченко. Уміння вчитися як

ключова здатність здобувачів початкової освіти в реаліях воєнного стану» (Київ, 3 листопада 2022 року), в яких висвітлені дидактико-методичні концепти формування у молодших школярів ключової компетентності «уміння вчитися»; успішні практики застосування у життєдіяльності молодших школярів уміння вчитися як визначальної здатності особистості; інноваційні рішення в підготовці майбутнього вчителя початкової школи до формування у молодших школярів уміння вчитися.

УДК 373.2.02:005.745(082)

*Матеріали подано в авторській редакції. Автори публікацій
несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат,
власних імен, покликань на джерела та інших відомостей.*

ISBN 978-966-983-389-1

© Інститут педагогіки НАПН України, 2022

© Педагогічна думка, 2022

ЗМІСТ

Передмова.	Топузов	О.	М.
.....		7	
Бібік Н. М.	<i>Уміння вчитися як ключова компетентність у науковому доробку Олександри Савченко</i>		
.....		8	
Андрющенко О. О., Сопіна В. Д.	<i>До проблеми формування дослідницьких умінь молодших школярів</i>		
.....		11	
Андрющенко О. О., Жолудь С. В.	<i>Використання інструментів самооцінювання та взаємооцінювання в освітньому просторі нової української школи</i>		
.....		15	
Березівська Л. Д., Павленко Т. С.	<i>Сторінка «Олександра Яківна Савченко (1942–2020)» цифрового ресурсу «видатні педагоги України та світу» як форма поширення педагогічної спадщини в освітньо-науковому просторі</i>		
.....		20	
Волинець О. В.	<i>Проектна діяльність як важливий інструмент розвитку пізнавальної мотивації учнів початкових класів Нової української школи</i>		
.....		24	
Довга Т. Я.	<i>О. Я. Савченко як автор і розробник проблеми загальнонавчальних умінь і навичок</i>		
.....		27	
Желанова В. В.	<i>Рефлексивні аспекти вміння вчитися як ключової здатності молодшого школяра</i>		
.....		31	

- Ільченко О. Г., Голота О. В.** Роль освітнього середовища у формуванні образу світу учнів 37
- Ільченко В. Р., Олійник І. М.** Образ світу учня як основна освітня характеристика особистості 41
- Іщенко І. В.** Підготовка здобувачів педагогічної освіти до формування у молодших школярів ключової компетентності вміння вчитися 46
- Клюсік А. Л.** Формування у молодших школярів основ критичного мислення як запоруки життєвої успішності 50
- Коваль Л. В.** Уміння вчитися і вчити інших як ціннісний орієнтир життєтворчості академіка Олександрі Савченко 54
- Кодлюк Я. П.** Становлення і розвиток проблеми уміння вчитися як ключової компетентності молодших школярів: трохи особистого 59
- Курінна А. Ф., Петік Ю. О., Репетун Т. В.** Розвиток емоційного інтелекту – запорука успішності в навчанні 65
- Локшина О. І.** Уміння вчитися як інноваційний стрижень педагогіки Олександрі Савченко 71
- Лящук Л. С.** Уміння вчитися – ключ до успіху 74
- Мартиненко В. О.** Уміння працювати з підручником та дитячою книжкою як інструмент формування уміння вчитися 77
- Мартиненко С. М.** Життєво-гуманістичні орієнтири та освітні цінності педагогічної творчості

О.Я.	Савченко	80
.....80		
Марусинець М. М., Ігнатенко Н. В.	Уміння вчитися:	
ключові акценти наукової творчості		
Олександрів	Савченко	
.....83		
Онишків З. М.	Формування в учнів уміння вчитися	
в науковій спадщині академіка О. Я.	Савченко	
.....85		
Онопрієнко О.В.	«Уміння вчитися» у фокусі діяльності вчителів	
початкової школи в умовах війни		
.....89		
Павлова Т. С.	Здоров'язберезувальна компетентність	
як складник «уміння вчитися»		
.....93		
Петрук О.М.	Потенціал	
підручника української мови		
у формуванні в учнів компонентів уміння вчитися		
як ключової компетентності		
.....96		
Рідкоус О. В.	Формування в учнів початкових класів	
здібності до регуляції емоційних станів як		
складової компетенції «вміння вчитися»		
в реаліях воєнного часу		
.....102		
Скворцова С.О.	Приєм порівняння у навчанні математики	
учнів початкової школи		
.....108		
Скворцова С.О., Богач О.М.	Розвиток мислення	
молодших школярів в процесі розв'язування		
задач.....	112	
Скворцова С.О., Бойчук А.І.	Формування у молодших школярів	

прийомів логічного мислення на уроках математики.....115

Снегірєва В. В. Читацька компетенція розуміння тексту та її оцінювання на уроках літератури 119

Собко В. О. Підготовка майбутніх учителів до формування у молодших школярів уміння вчитися у мовно-літературній освіті 123

Суржук Т., Мельничук Н. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів компетентності «вміння вчитися» 126

Сущенко Л. О. Ціннісні орієнтири педагогіки Олександр Яківни Савченко 132

Сущенко Л. О., Трипольська Н. В. Реалізації компетентнісного підходу у початковій школі крізь призму педагогічної спадщини Олександр Яківни Савченко 136

Тарасенко Г. С. Методика, що торує шлях до духовності 139

Хоружа Л. Л. Аксиологічні особистісно-професійні інваріанти науково-педагогічної діяльності О. Я. Савченко 143

Хребтова Н. Р. Мотиваційний компонент підручників з читання О.Я.Савченко .....146 **Цюняк О. П.** Формування компетентності «уміння вчитися впродовж життя» у здобувачів початкової освіти засобами інноваційних технологій

в реаліях воєнного стану
.....152

Шевчук Т. Б. Реалізація змістової лінії «взаємодіємо письмово»
на уроках української мови в 4 класі НУШ
.....156

Шерудило М. П. Ключова компетентність
«уміння вчитися» під час дистанційного навчання
на уроках літературного читання в початковій школі
.....161

Використані джерела

---

1. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи. Вибрані твори в 5-ти томах. Т. 4. К., 1977. С. 407 – 412.
2. Довга Т. Я., Нікітіна О. О. Компетентнісний підхід у формуванні навчальної діяльності молодших школярів: Навчальний посібник. Кіровоград, 2014. 104 с.
3. Программа развития общих учебных умений и навыков школьников. Народное образование. 1982. № 10. С. 106 – 111.
4. Програми середньої загальноосвітньої школи. 1–4 класи / ред. К. С. Прищепи, М. С. Фурманчук, К. І. Зубченко. К., 1986. 208 с.
5. Програми середньої загальноосвітньої школи 1–4 (1–3) класи: [відпов. за вип. К. С. Прищепи]. К., 1994. 260 с.
6. Савченко О. Я. Барвистий клубок: Дивись, міркуй, відповідай: Навчання і розваги: Проблем. навч. посіб. К., 1996. 111 с.
7. Савченко О. Я. Уміє вчитися: Навч. посіб. для мол. школярів. К., 1998. 191 с.
8. Савченко О. Я. Розвивай свої здібності: Навч. посіб. для мол. школярів. К., 1998. 160 с.
9. Державний стандарт початкової загальної освіти. Початкова школа. 2011. № 7. С. 1–17.
10. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1–4 класи. К., 2012. 392 с.
11. Савченко О. Я. Уміння вчитися – ключова компетентність молодшого школяра: Посібник. К., 2014. 176 с.

Желанова Вікторія В'ячеславівна,
*професор кафедри освітології та
психолого-педагогічних наук
Київського університету
імені Бориса Грінченка*

РЕФЛЕКСИВНІ АСПЕКТИ ВМІННЯ ВЧИТИСЯ ЯК КЛЮЧОВОЇ ЗДАТНОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Молодший шкільний вік є важливою віхою на загальному життєвому маршруті особистості. Його головна особливість

полягає у поєднанні певних рис дошкільного дитинства та типових якостей школяра. Саме у цей вік відбувається корінна зміна соціальної ситуації розвитку, що пов'язана з набуттям нового статусу «Я-учень» й появою таких суттєвих новоутворень особистості, як внутрішній план дій та рефлексія, що акумулюються в умінні вчитися. Ця ключова здатність молодшого школяра зумовлює його успішність в оволодінні навчальною діяльністю, що вперше стає провідною, тобто є площиною розвитку базових для даного віку психічних процесів та психологічних особливостей, а також сферою формування нових типів діяльності.

Феномен навчальної діяльності молодших школярів у психологічному вимірі ґрунтовно розкрито в дослідженнях В. Давидова, С. Костюка, С. Максименка, О. Скрипченка, Г. Цукерман, зокрема, зазначені науковці концентрувались на аспекті визначення її структури, що, на їхню думку, містить такі складники, як-от: мотиви навчання; навчальні задачі; навчальні дії; контроль; оцінку. Проте вважаємо більш доцільною у контексті нашого дослідження позицію фундатора вітчизняної дидактики початкової освіти О. Савченко, яка виокремила такі компоненти навчальної діяльності молодшого школяра:

- мотиваційний компонент, що спрямований на збудження й зміцнення стійкого позитивного ставлення до навчальної діяльності, допитливості, закріплення особистісно значущого сенсу навчальних дій;
- змістовий компонент, що містить дві підсистеми: 1) уже засвоєні знання, вміння, навички, на яких ґрунтується вивчення нового; 2) нові знання та способи дій, що є об'єктом засвоєння;
- діяльнісний компонент, що передбачає дії, операції, з яких складаються способи виконання різних видів навчальної діяльності за змістом та рівнем;
- результативний компонент, що визначає конкретні досягнення учня у процесі оволодіння навчальною діяльністю, а також показує наскільки вона стала об'єктом самоаналізу, самоконтролю, самокорекції учнів, що є передумовою самоуправління, рефлексії учнями процесу навчального пізнання;
- рефлексивний компонент, що передбачає спонукання учнів до самоаналізу і самооцінки й сприяє розвитку критичного мислення, подоланню труднощів у здійсненні пізнавального пошуку (інтелектуальна

рефлексія), розвитку самооцінки та її корекції (особистісна рефлексія) [2, с. 11 – 12].

Вважаємо також доцільними підходи В. Давидова, В. Слободчикова, Г. Цукерман щодо виокремлення шарів навчальної діяльності молодшого школяра, саме: 1) мислення та діяльність; 2) комунікація та кооперація; 3) самосвідомість [1].

Отже зіставлення зазначених позицій, дає підстави констатувати, що вони не заперечують, а доповнюють одна одну. Тобто до переважно когнітивного тлумачення навчальної діяльності додаються стосункові аспекти.

О. Савченко відповідно до розробленої структури навчальної діяльності обґрунтувала й розробила сутність та структуру вміння учнів вчитися. На думку науковиці, вміння учнів вчитися є метаумінням, що охоплює структуровані знання про способи діяльності, досвід їх застосування, надбання особистісного пізнавального досвіду, ціннісне ставлення до самостійного учіння [2, с.5] й містить такі структурні компоненти, як-от:

- мотиваційний – як ставлення учнів до навчання, їх ціннісні орієнтації;
- когнітивний – як відомі й нові знання, вміння та навички, які є об'єктом вивчення; цінності;
- діяльнісний – як способи виконання навчальної діяльності на різному рівні складності;
- контрольно-оцінний – як самоперевірка, самоконтроль, самооцінювання рівня своїх навчальних досягнень;
- рефлексивно-корекційний – як самоаналіз, самооцінка, самокорекція;
- комунікативний – як здатність до співпраці та до ініціювання її, розуміння сприйняття та ставлення до себе «іншого», критична оцінка дій інших людей.

Зауважимо, що до п'яти компонентів вміння вчитися О. Савченко додано комунікативний компонент, що відбиває стосункові аспекти навчальної діяльності молодших школярів.

Аналітичний перегляд представлених компонентів дозволив визначити їх рефлексивну природу. При цьому вважаємо, що рефлексивно-

корекційний складник вміння вчитися є наскрізним, тобто таким, що певною мірою детермінує всі інші. Відтак здатність до рефлексії є суттєвою складовою вміння вчитися. Її поява є важливою подією в психічному розвитку молодших школярів.

Відомі такі типи рефлексії як психологічного феномену:

- інтелектуальна рефлексія – розуміння основи власного мислення;
- особистісна рефлексія – осмислення й переосмислення себе;
- кооперативна рефлексія – погляд на сумісну діяльність із зовнішньої по відношенню до неї позиції;
- комунікативна рефлексія – процес відбиття однією людиною внутрішнього світу іншої людини.

Варто зауважити, що в молодшому шкільному віці розвиваються всі окреслені типи рефлексії. Однак відомі наукові позиції, суголосно до яких виокремлюються специфічні для молодшого шкільного віку типи рефлексії, а саме:

- визначальна рефлексія – як індивідуальна здатність визначати межі власних можливостей за формулою «Я знаю, що я знаю і я знаю чого я не знаю» (В. Слободчиков, Г. Цукерман) [1];
- порівнювальна рефлексія – як індивідуальна здатність оцінювати себе й порівнювати свої досягнення з досягненнями інших (Г. Цукерман) [1].

Отже визначимо сфери існування й розвитку рефлексії молодшого школяра у контексті його вміння вчитися. Такими сферами вважаємо: мотиви й цінності; мислення та діяльність, комунікацію й кооперацію, самосвідомість. Розкриємо їх.

1. Мотиви й цінності пов'язані з особистісним й комунікативним типами рефлексії, що сприяють формуванню ціннісного ставлення до навчальної діяльності, до однокласників, до вчителя; з внутрішньою потребою до самостійного учіння.

2. Мислення та діяльність пов'язані з інтелектуальним та визначальним типами рефлексії, що сприяють формуванню таких елементів вміння вчитися, як: знання про своє незнання; вміння відрізнити відоме від невідомого; вміння співвідносити власні дії з певною навчальною ситуацією; вміння визначити яких знань й вмінь не вистачає для успішної діяльності.

3. Комунікація та кооперація пов'язані з комунікативною, порівнювальною рефлексією, що спрямовані на формування вміння оцінювати свої дії «з боку»; зіставляти себе з іншими на основі визначення свого статусу в колективі; вміння критично оцінювати позиції й дії інших людей.

4. Самосвідомість як сукупність Я-концепції та самооцінки особистості пов'язана з особистісним типом рефлексії, що зорієнтований на формування індивідуальної здатності до самопізнання, саморозуміння, самокорекції, встановлення меж власного Я.

Відтак маємо констатувати рефлексивну насиченість вміння учнів учитися, що зумовлює необхідність й доцільність впровадження в початковій школі стратегії рефлексивно зорієнтованого навчання, що базується на усвідомленні смислових особливостей навчальної діяльності; спрямоване на формування особистості як «суб'єкта свого життя»; дозволяє розвивати навички обґрунтованого, логічного й коректного міркування; формує навички критичного мислення.

Отже є очевидним, що пріоритети рефлексивно зорієнтованого навчання пов'язані з культивуванням фундаментальної здатності людини до самостійної побудови й перетворення своєї життєдіяльності як її суб'єкта. При цьому відбувається концентрація уваги на формуванні рефлексивної самостійності молодших школярів, їх здатності рефлексувати по власній ініціативі. Хоча зрозуміло, що в молодшому шкільному віці ця самостійність є відносною й визначити її межі досить складно. Тобто так чи інакше процес формування рефлексії у межах вміння вчитися запускає вчитель у засіб створення рефлексивно зорієнтованого середовища як динамічної системи умов, спрямованих на формування рефлексії молодшого школяра, який є одночасно і об'єктом, і суб'єктом своєї навчальної діяльності, зокрема її рефлексивних аспектів.

Важливою умовою такого середовища є створення на уроці рефлексивних ситуацій. О. Савченко пропонувала такі види завдань й запитань, що стимулюють рефлексивну діяльність учнів на уроці:

- розпізнавання учнем основних елементів своєї навчальної діяльності;

- диференціація у новому завданні відомого і невідомого (я це знаю... про це ми вже читали..., я це вже бачив... завдання різні, а спосіб виконання схожий, а це невідоме, нове).
- самоаналіз і самооцінка досягнутого результату: що вдалося зробити? Чи вдалося все зробити так, як було задумано? Чому не вдалося? (Не знаю: бракувало часу; мені заважали; для мене це складно). Або: мені це вдалося зробити, бо я добре подумав, я пригадав подібну задачу й тому швидко виконав).

- саморегуляція (прагнення зрозуміти свої індивідуальні досягнення, формулювання рефлексивних висловлювань щодо цього; визначення мікроцілей щодо подальших кроків у самонавчанні, саморозвитку) [2, с. 150].

Створення рефлексивного середовища передбачає новий формат стосунків між вчителем й учнями, що можна визначити як співпрацю, взаємодію, що передбачають позицію вчителя «поряд з учнем».

У цьому контексті цікавими є напрацювання щодо виокремлення етапів навчальної співпраці молодших школярів, а саме: навчальна співпраця з дорослими; навчальна співпраця з однолітками; співпраця з собою [3].

Зупинимося на співробітництві з дорослими й з'ясуємо, чи всяке співробітництво з учителем буде умовою формування рефлексивності молодшого школяра.

Наприклад, у якійсь навчальній ситуації дитина звертається до вчителя і каже: «Я не знаю, у мене не виходить, допоможіть, будь ласка, мені». Учень визначив межі своїх можливостей, свого незнання, тобто реалізував визначальну рефлексію. Вчитель сам усе розповів, дав готову навчальну модель. Отже учень визначив межі свого незнання, але вийти за його межі не зміг, оскільки вчителька сама все зробила за нього.

Наведемо інший приклад. Дитина звертається до вчителя і каже: «У мене не виходить, але вийде, якщо я буду знати й уміти наступне...». У цьому випадку учень не просто визначив межі свого незнання, він вийшов за його межі. Учень не повторював дії вчителя, а самостійно висловив гіпотезу про недостатній спосіб дії. Саме таке співробітництво з дорослим є ефективним у рефлексивно-формувальному контексті.

У процесі формування рефлексії учнів початкової школи суттєвим є «стосунковий» формат співпраці з однолітками. Варто відзначити, що навчальна співпраця в початковій школі будується через вчителя. Прикладом такої співпраці може бути колективна дискусія, зорієнтована на зіставлення позицій різних підгруп і окремих учнів. Рефлексивно-освітній потенціал такого співробітництва полягає в тому, що діти навчаються способам визначення й аналізу різних позицій, їх координації та оцінювання. При цьому формуються кооперативний та комунікативний

типи рефлексії, а також рефлексивні аспекти контрольного-оцінного компонента вміння вчитися.

Співпраця учня з собою пов'язана з Я-концепцією та самооцінкою, які є сферою особистісної та порівняльної рефлексії. Як відомо, молодший школяр схильний до порівняння себе в минулому, коли він був маленьким, і себе в сьогоденні, коли він став учнем. Однак діти із задоволенням планують своє доросле життя, тобто представляють своє «Я-майбутнє». У контексті створення рефлексивного середовища є важливою проблема об'єктивації для дитини її власних змін, які відбуваються під час навчання. Отже з метою формування навичок самопізнання й самоусвідомлення є доцільним використання певних рефлексивно зорієнтованих методів, а саме: метод самоопису «Сонце», коли дітям пропонується написати свої якості на променях сонця; метод «Розкажи іншому», що сприяє визначенню меж свого знання й незнання в процесі розповіді іншому; метод «Автопортрет», який передбачає малювання себе у теперішньому та у майбутньому.

Отже, ми вважаємо, що, будуючи цілеспрямовано стосунки учня з учителем, з однолітками і з собою можна спроєктувати рефлексивне середовище як систему умов ефективного формування рефлексії учнів.

Таким чином, вміння учня вчитися є інтегрованим, поліфункціональним новоутворенням особистості молодшого школяра, що містить компоненти, адекватні структурі його навчальної діяльності. Серед них особливе місце посідає рефлексивний складник, що є метавмінням. Цей компонент вміння вчитися базується на інтелектуальному, особистісному, кооперативному, комунікативному, визначальному й порівняльному типах рефлексії. Формування рефлексії учнів початкової школи відбувається в умовах рефлексивно зорієнтованого середовища, суттєвими аспектами якого є створення рефлексивних ситуацій на уроці (когнітивна складова вміння вчитися) та побудови нового формату стосунків з вчителем, з однолітками, з самим собою (стосункова складова вміння вчитися). Інструментальний аспект такого середовища складають інтерактивні та інтроспективні методи рефлексивної спрямованості.

Вважаємо, що впровадження в сучасній початковій школі рефлексивно зорієнтованого формату освіти буде сприяти формуванню ініціативної, самостійної, креативної особистості нової генерації з розвинутою здатністю усвідомленого сприйняття себе та інших.

Виористані джерела

---

1. Давыдов В. В., Слободчиков В. И., Цукерман Г. А. Младший школьник как субъект учебной деятельности. Вопросы психологии. 1992. № 3 – 4.
2. Савченко О. Я. Уміння вчитися – ключова компетентність молодшого школяра: посібник. Київ : Педагогічна думка, 2014. 176 с.
3. Цукерман Г. А. От умения сотрудничать к умению учить себя. Психологическая наука и образование.1996. №2. С.27 – 42.

Ільченко Олексій Георгійович,
*старший науковий співробітник
відділу інтеграції змісту
загальної середньої освіти
Інституту педагогіки НАПН України*

Голота Олег Володимирович,
*науковий співробітник
відділу інтеграції змісту загальної
середньої освіти Інституту
педагогіки НАПН України*

РОЛЬ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ФОРМУВАННІ ОБРАЗУ СВІТУ УЧНІВ

Важливим чинником, від якого залежить якість освіти у початковій школі Олександра Яківна Савченко вважала «створення і «окультурення» освітнього середовища на засадах загальнолюдських і національних цінностей». Молодший школяр має прями чи опосередковані зв'язки з природним, соціальним, навчальним, ігровим, технологічним і психопедагогічним середовищами. Вчена